

Sovjetske teorije prava

U predavanju se izlažu glavni pravci razvoja u sovjetske teorije prava sa stanovišta metateorijskog razlikovanja između marksističke i neomarksističke perspektive u proučavanju prava. Autor polazi od toga da se skorije sociologije prava ne pozicioniraju u okvirima tradicionalne dihotomije prirodno pravo - pravni pozitivizam, te da ta dihotomija sve manje uspjeva da objasni razlike između savremenih poimanja prava. Kao alternativa se izlaže razlika između marksističke tradicije i neomarksističke perspektive koje su presudno uticale na oblikovanje modernih strujanja u sociologiji prava. Konačno, ispituje se uticaj marksističke sociologije i pravne teorije kako u pogledu izgradnje marksističke teorije prava tako i u pogledu olikovanja teorije pravne sociologije.

Ključne riječi: dijalektika, marksizam, neomarksizam, sovjetski marksizam, teorija prava, sociologija prava, filozofija prava, pravo;

Imanentne dimenzije sovjetskog prava

Osnovni razlog zašto se za sovjetsku teoriju o klasnoj suštini države i prava često koristi sintagma „takozvana“ leži u kontekstu što ova pravna doktrina nije potekla u naučnim i stručnim radovima sovjetskih teoretičara datog vremena, već je prvo formulisana kao politički stav lidera Oktobarske revolucije iz 1917. godine, prije svega Lenjina, Trockog, Staljina, nakon čega je odgovarajućom naučnom obradom artikulisana u teorijska shvatanja od strane pojedinih sovjetskih teoretičara prava, a posebno nakon što je usvojen sovjetski Ustav 1936. godine.

U inostranim istraživanjima o komparativnim svjetskim pravnim sistemima posebno je apostrofirano da sovjetsko pravo nalazi svoju duhovnu pozadinu u ideologiji marksizma i lenjizma. U gore navedenom smislu neki od autora apostrofiraju sljedeće: u njegovoj suštini, sovjetsko pravo nema za svrhu uspostavljanje vladavine prava time što bi fiksiralo principe za rješavanje spornih situacija. *Prije svega, to pravo je sredstvo za socijalnu promjenu, i otuda ima funkciju usmjeravanja razvoja društva ka paradigmi komunizma, van čijih okvra nema istinske slobode, pravde, jednakosti ili moralnosti. Pravo je u njegovoj ontologiji sredstvo vladajuće klase.* S druge strane, komunistički lideri i pravници Sovjetskog

Saveza pronašli su svoj oslonac u ideologiji marksizma i lenjinizma; sudije, upravni službenici i građani imaju sigurne smjernice da bi interpretirali pravne norme. Sovjetsko pravo 20tih godina, dakle, nije kao ostala prava; očigledno je da se njegovo proučavanje ne može odvojiti od socijalnih doktrina marksizma i lenjinizma, koje mu definišu cilj i usmjeravaju razvoj, interpretaciju i primjenu u socijalnoj stvarnosti. *Opšta teorija prava može se definisati kao razvoj osnovnih, odnosno najapstraktnijih pravnih pojmova i kategorija. Njoj su imanentni pojmovi kao, na primjer pravna norma, pravni odnos, akter prava, pravni slučaj etc. Zahvaljujući svojoj apstraktnoj prirodi, ti pojmovi pripadaju svakoj grani prava, a njihovo logičko i sistematično značenje ostaje isto, nezavisno o tome na kakav se konkretan sadržaj odnose.* Niko neće negirati da su, na primjer, pojam aktera građanskog prava i pojam aktera međunarodnog prava subordinirani opštem pojmu aktera prava kao takvoga i da se, prema tome, ta kategorija može definisati i razvijati nezavisno o bilo kojem konkretnom sadržaju. S druge strane, ako ostanemo u okvirima bilo koje pojedine oblasti prava, može se konstatovati da navedene pravne kategorije ne zavise o konkretnom sadržaju pravnih normi, u tom smislu što zadržavaju svoje značenje u svim promjenama toga konkretnog materijalnog sadržaja. Jasno je da su ti najopštiji i najjednostavniji pravni pojmovi rezultanta logičke obrade normi pozitivnog prava te da su kasniji i viši produkt svjesnog stvaralaštva u komparaciji sa stihijski nastalim pravnim normama i odnosima koje ih manifestuju (Tadić, 1988: 67).

Sovjetske teorije prava ranog perioda i marksizam

Među teoretičarima prava postoji opšta saglasnost da još nije oblikovana potpuna i konzistentna marksistička teorija prava. Osim kritike Hegelove filozofije pozitivnog prava, fragmenti teorijskih razmišljanja i konstatacija o pravu difuzno su raspršeni u Markovim teorijskim stavovima i ne mogu se integrisati u koherentnu cjelinu, a i kada se to pokušavalo, nije dobijen očekivani i smisleni rezultat. *Neophodno je, u stvari, pristupiti analizi i spoznavanju prava kao socijalne pojave upotrebom univezralnog Marksovog metoda saznavanja socijalnih pojava i procesa čija je primjena najpotpunije i najsadržajnije prikazana u analizi socijalno ekonomskih zbivanja Kapitalu.* Najznačajniji do sada učinjeni pokušaj u tom pravcu i na gore opisani način jeste sovjetska teorija prava ranog perioda 20tih godina Sasvim je logično što je takva teorija nastala tamo i tada, ali činjenica da se ona

turbulentno razvijala sam jednu deceniju da bi zatim, uporedo sa uspostavljanjem i stabilizovanjem pozicija moći Staljina u partiji i državi, bila oštro kritikovana, potiskivana i na kraju represivno likvidirana, imala je posebno značenje ne samo za istoriju marksističke misli, nego i za budućnost projekta socijalne emancipacije uopšte. Iz date perspektive može se postaviti pitanje kakvi su bili sadržina i forma kasnijeg razvoja socijalizma, kao ideje, političkog pokreta i oblika socijalne organizacije, da je temeljito i revolucionarno marksističko promišljanje obuhvatilo sve bitne dimenzije navedenog projekta, kao što je učinjeno sa fenomenom prava. Možda je onemogućavanje ili nemogućnost takve spoznajne aktivnosti najviše doprinijelo kasnijim blokadama, devijacijama i problemima u vezi sa gore opisanim projektom. Ostavljajući izvan analize ta i slična pitanja, fokusirat ćemo se samo na neka potrebna razmatranja, uz neizbježni eksplicitni zaključak o mogućem doprinosu sovjetske teorije prava ranog perioda oblikovanju autentične marksističke opšte teorije prava. Dva su do sada objavljena zbornika radova o sovjetskoj teoriji prava ranog perioda; u kojima je pitanje prava 20tih godina razmatrano i kritički obrađeno sa sasvim suprotnih teorijskih pozicija. Jedan od najznačajnijih pravnih teoretičara Hans Kelzen je u svojem radu pod naslovom „Koministička teorija prava“ skoro trećinu razmatranja posvetio kritici sovjetske teorije prava ranog perioda, čija je osnovna dijela prethodno objavio John Hazard u Zborniku radova pod naslovom „Sovjetska pravna filozofija“. Druge dvije knjige su nastale sa pozicija marksizma; Umberto Cerroni je 1964. godine u njegovom djelu pod naslovom „Sovjetske teorije prava“ i kritičkoj studiji „Sovjetsko pravno mišljenje“ iz 1969 publikovao i analizirao glavne radove sovjetskih autora ranog perioda, obuhvatajući i razdoblje koje tome slijedi. Polemizirajući sa sovjetskim sociolozima i filozofima makar i nesvjesno morao je pribjeći Kelsenovim argumentima, dok protiv Kelsena iznosi argumente sociologa. Među teoretičarima sovjetske teorije prava 20tih godina postojale su razlike u shvatanju prava, tako na primjer *Višinski, jedan od predstavnika sovjetske teorije prava ranog perioda, je upao u obskurne kontradikcije u poimanju prava. On je u stvari pravo sveo na psihološki i voljni fenomen, i otuda našao se u teorijskim kotradikcijama između vlastite koncepcije prava kao norme (naime, kao specifičnog fenomena) i koncepcije prava kao volje vladajuće klase (kao nejasnog fenomena apsorbiranog i rastvorenog u politici i socijalnoj doktrini partije). Višinski piše da je pravo politička kategorija, ali da se pravo ne može svesti samo na političku volju*

vladajuće klase, makar su osnova sovjetskog prava politički i ekonomski interesi radnika i seljaka.

Kao epilog razvoju sovjetske teorije prava ranog perioda pojavljuje se Andrej Januarević Višinski sa njegovim tekstom o stanju na fronti pravne teorije. Od 1923. do 1925. godine član je Krivičnog vijeća Vrhovnog suda SSSR-a. Između 1931. i 1933. godine bio je javni tužilac i zamjenik komesara pravde, a zatim zamjenik javnog tužioca SSSR-a. U naredne četiri godine staljinističkih obračuna sa idejnim disidentima (1935-1939) on je odigrao ulogu glavnog egzekutora u liku javnog tužioca SSSR-a. Što se tiče teorije prava koju zastupa Višinski, dovoljno je konstatovati da u njoj pravo i država gube svaku vezu sa Marsovom dijalektičkom analizom i svode se na instrumente političke volje koja ih na praktično institucionalnom planu proizvoljno uobličava - ignorišući njihovu naučnu problematiku na teorijskom planu.

Za drugog predstavnika sovjetske teorije prava 20tih godina Jevgenija Branislavovića Pašukanisa na osnovu dostupnih izvora možemo pouzdano rekonstruisati duhovnu pozadinu njegovih stavova o pravu i državi. Još kao student Univerziteta u Petrogradu prije Prvog svjetskog rata, Pašukanis je bio aktivan u ruskom revolucionarnom pokretu. Njegovo obrazovanje obuhvata i specijalistički studij prava i političke ekonomije na Univerzitetu u Minhenu. Boljševicima se pridružio 1918. godine, kratko vrijeme je radio kao sudija u Moskovskoj oblasti, a zatim početkom 20tih godina kao pravni savjetnik u Narodnom komesarijatu spoljnih poslova istovremeno se sve više angažujući u oblasti teorije prava. Ta orijentacija ga je ubrzo dovela u Sekciju države i prava Komunističke akademije, koja je 20tih godina bila središte teorijskog rada i izuzetno dinamičan marksistički intelektualni centar mlade sovjetske republike. Iz relativne anonimnosti Pašukanis definitivno izlazi već 1924. godine objavljivanjem svog glavnog teorijskog rada pod naslovom „Opšta teorija rada i marksizam», da bi ubrzo zauzeo najistaknutije mjesto među sovjetskim pravnim teoretičarima. Tu njegovu studiju on je označavao samo kao uvod u probleme izgradnje marksističke opšte teorije prava i kao pokušaj kritike osnovnih pravnih pojmova. *Pašukanis je uvidio da Marks nije slučajno počeo svoju analizu unutrašnje dijalektike odnosa između rada i kapitala kritikom kategorija političke ekonomije građanskog društva. Nije se radilo samo o tome da kategorije kapitala, interesa, profita etc. mistifikuju suštinu tog odnosa. Da bi*

se pojmla historijski specifična forma odnosa kapitalističke eksploatacije, bilo je neophodno skinuti veo sa oblika pojavnosti koje stvarni odnosi inherentno proizvode i od kojih istovremeno zavise u svojoj reprodukciji. Pašukanis je, dakle, shvatio da bi Marks, ostvarujući svoje dva puta dato, a neizvršeno obećanje da će napisati koherentnu teoriju države i prava, produžio istom linijom kojom je analizirao kategorije političke ekonomije i socijalnu stvarnost koju te kategorije mistifikuju te iskrivljeno artikulišu i kodifikuju. On je dosljedno dokazivao da postoji sličnost između logike robne proizvodnje i forme prava. Obje forme predstavljaju ekvivalente koji pojavno izjednačuju ono što je očigledno nejednako: različitu robu i rad koji je proizvodi, odnosno političke građane i aktere prava i obaveza. Krajem 20tih godina uloga i uticaj Pašukanisa učinili su ga vodećim sovjetskim teoretičarem prava.

Razvijanje marksističke teorije prava, te nesumnjivo zanemarena obaveza savremene pravne nauke i predstavnika marksističke orijentacije još čeka da bude ostvarena. Pored fragmenata u djelima klasika marksizma koji se direktno odnose na problem prava, cjelokupno učenje marksizma teorijski je i metodološki relevantno za razvijanje teorije prava - u onoj mjeri u kojoj je pravo uopšte povezano sa ostalim socijalnim tvorevinama i njihovim kontekstualnim determinantama. Do sada je bilo veoma malo sistematskih i cjelovitih poduhvata da se na ovim osnovama razvije konzistentna i potpuna marksistička opšta teorija prava. Jedan od prvih pokušaja te vrste učinila je grupa sovjetskih pravnih eksperata desetak godina nakon Oktobarske revolucije. Analiza njihovih osnovnih radova i ostalih raspoloživih izvora dovela je do uvjerenja da postignuti teorijski rezultati, a naročito primjenjena metodologija i pravci traganja sovjetske teorije prava ranog perioda, čine tu teoriju nezaobilaznom i teorijski i sazajno veoma plodnom osnovom svakog budućeg rada u toj oblasti. *Sovjetska teorija prava radnog perioda dokazala je da empirijsko pozitivističko shvatanje prava ne daje potpunu istinu o pravu kao socijalnoj pojavi. Ono je objašnjava objektivnu uslovljenost prava, osnov njegova postojanja i trajanja i tendencije njegovog prevazilaženja i nestajanja u socijalno istorijskom kontekstu. Marksističko poimanje društva objašnjava svijet socijalnih pojava koristeći se slikovitom formulom odnosa između baze i nadgradnje. Pri tome sve pojave socijalne nadgradnje imaju u posljednjoj instanci svoj objektivni osnov u socijalnoj bazi, u proizvodnim ili svojinskim odnosima. Da bi se napisala potpuna i sistematična istina o bilo kojoj socijalnoj pojavi, potrebno je otkriti i objasniti*

njene uzroke. Dakle, kada se radi o pravu, marksistička teorija se ne može zadovoljiti deskripcijom i objašnjavanje njegove pojavne strane - svijeta normi i pravnih instituta i njihove specifične problematike. Neosporno je da pravo i sa te strane treba da bude, analizirano, i to sve dotle dok realno djeluje kao određena socijalna tvorevina na odnose između ljudi. *Marksistička teorija prava otuda ne negira jurisprudenciju, ali je prevazilazi. Pravne norme i institute ta teorija ne tretira kao svijet za sebe, u kome se metodologija naučne spoznaje svodi na formalno logičku, historijsku ili komparativnu analizu.* Pozitivizam daje sliku o pravu koja je, čak i kada je stvaraju marksisti, nepotpuna i jednostrana. U stvari, i u radovima mnogih neomarksista danas preovladava shvatanje prava koje je u osnovi pozitivističko, i u značajnoj mjeri tradicionalno uz koje se onda dodaju neka opšta mjesta marksističkog poimanja društva, da se kaže da je pravo sa političkog stanovišta volja vladajuće klase transformisana u zakon, da je nastalo cijepanjem društva na antagonističke klase, da proleterijat revolucijom dokida buržoaziju, a inauguriše socijalističko pravo, koje se zasniva na društvenoj svojini. Ali time se problem socijalne esencije prava postavlja drugačije u odnosu prema teorijama koje nisu marksistički usmjerene, i to samo u nekim elementima, ali nije i riješen. *Već sama činjenica da je pravo nekakav istorijski produkt, koji nijedna dosadašnja revolucija ne dokida, nego samo transformiše u skladu sa izmjenjenim produkcionim odnosima i daje drugoj klasi na raspolaganje moćno sredstvo regulacije socijalnih procesa, upućuje na misao da su njegovi objektivni gradivni segmenti u dubljim slojevima socijalne baze u onim slojevima koje nijedna dosadašnja revolucija nije radikalno zahvatila. To su, kao što je pisao Pašukanis, robno novčani odnosi, pojava u ekonomskoj bazi društva koja uslovljava i nužno zahtjeva formu prava i determiniše njeno trajanje.* Da bi objasnio građansko društvo, Marks je pošao od robe, osnovne kategorije i fokusa prelamanja svih segmenata kapitalizma. Dinamički gledano, roba tek u prometu pokazuje njene društvene karakteristika. Zbog toga *robno novčani odnosi postaju osnov svih drugih odnosa individuuma na sadašnjem stepenu razvoja društva i ostaju to sve dok proizvodnja ne dostigne onaj stepen razvoja kada proizvodi ljudskog rada i radna snaga prestaju biti roba i postaju samo sredstvo zadovoljavanja ljudskih potreba, upotrebna vrijednosti. Otuda, sve dotle dok postoje robno novčani odnosi, postojaće i forma prava koja u njima ima svoj objektivni osnov. Prema tome, i u socijalizmu, u uslovima postojanja robno novčanih odnosa i tržišta, te primjene principa raspodjele prema radu, pravna forma živi i razvija se,*

doživljavajući transformaciju u onoj mjeri u kojoj se i samo društvo transformiše. Tek će komunistička proizvodnja i raspodjela prema potrebama da ukinu robno novčane odnose, pa prema tome i pravnu formu. Otuda, je takvo poimanje esencije prava potrebno čak i pravniku praktičaru da bi ispravno primjenjivao pravne norme. On treba imati u vidu onu sferu socijalnih odnosa koja izaziva i uslovljava postojanje prava, i u zakonitostima te sfere nalaziti krajnje osnove interpretacije i primjene pravnih pravila. Time će postupiti u skladu sa objektivnim socijalnim zakonitostima, pa će sa socijalnog stanovišta njegovo djelovanje biti progresivnije. To se još više odnosi na stvaraoča prava. Samo ono pravo koje je izgrađeno u skladu sa objektivnim zakonitostima koje djeluju u društvenoj bazi ima izgleda da bude realizovano i da konstruktivno djeluje na socijalna kretanja. Inače, i pored dobre volje njegovih stvaralaca, ono može ostati samo deklaracija, ili, kako piše Pašukanis, simptom po kome se sa izvjesnim stepenom vjerovatnoće može suditi da će u bližoj budućnosti nastupiti odgovarajući odnos.

U oblikovanju jedne (neo)marksističke teorije prava ne može se ne spomenuti gore opisana teorija prava ranog perioda već i zato što je ta teorija nastala u kontekstu kada je prvi put u istoriji trebalo praktično pristupiti problemima prava sa marksističkog stanovišta. *Praktični problemi izgradnje socijalnog i pravnog poretka u prvoj postrevolucionarnoj deceniji ukazivali su, na svoj način, na to gdje treba tražiti suštinu prava. Neophodnost uspostavljanja ekvivalentnih odnosa i, time izazvana, renesansa forme prava čine najznačajnije karakteristike perioda Nove ekonomske politike, u kome su zakoni robno novčane privrede oštro pokazali neophodnost zadržavanja pravne forme i njenu objektivnu uslovljenost. Kasnije iskustvo socijalizma pokazalo je ogromne probleme s pokušajima da se u cjelini ukine djelovanje zakonitosti robno novčane privrede. Ekvivalentnost i jednakost, to su čisto pravne ideje, zadržavaju se zato kao principi regulisanja međusobnih odnosa ljudi u proizvodni i raspodjeli sve do komunizma. Sasvim je razumljivo što su u toj situaciji sovjetski teoretičari prava, razvili poglede i shvatanja koji teorijski adekvatno reflektuju objektivni socijalni kontekst. Odnos između prakse i teorije u posmatranom periodu još je jedan, poseban dokaz pravilne primjene marksističke teorije spoznaje socijalne zbilje. Objašnjenje prava i pojedinih njegovih aspekata nije u ranom periodu davano ni kroz kakve apstraktne i spekulativne konstrukcije, kao što je to slučaj u gotovo svim koncepcijama, nego je otuda u*

punoj mjeri životno i ubjedljivo, kao što je životna i ubjedljiva i logika kapitala. Svakako, takva orijentacija, u osnovi ispravna, nije mogla biti potpuno i dosljedno sprovedena u svim pitanjima koja su razmatrana, ali to, isto tako, ne umanjuje njenu metodološku vrijednost. Objektivni kritičar imat će u vidu da teorija prava ranog perioda nije otišla dalje od postavljanja mnogih pitanja i rješavanja nekih na koja se koncentrisala, te da je njen dalji razvoj bio represivno prekinut dolaskom Staljina na poziciju lidera sovjetskih komunista. *Pristalice sovjetske teorije prava 20tih godina su argumentativno pokazale da je metodološki i heuristički plodonosna i uspješna ona kritika kapitalističke jurisprudencije iz pravila dijalektičke metode koja uzima kao mstricu Marksovu kritiku političke ekonomije. Kritika političke ekonomije jeste osnova za kritičko spoznavanje socijalnih feomena u svim drugim oblastima društva. Kao što je Marks podvrgavao kritici apstraktne kategorije građanskih ekonomista i otkrivao njihovo primarno značenje i realni smisao, isto to treba učiniti i sa kategorijama i stavovima građanskih teorije prava. Kritika građanske jurisprudencije treba da pokaže ne samo realnu osnovu, nego i socijalno istorijsku uslovljenost pravne forme. Sa toga aspekta, treba imati u vidu da prevladavanje pravne forme nije vezano samo sa prevazilženjem konteksta građanskog društva nego i sa potpunom emancipacijom od njegovih ostataka, koji dugo nadživljavaju samo građansko društvo.*

Teorija prava 20tih godina istorijski je prva riješila vječitu dilemu teorije prava: što treba uzeti kao polazni kriterij ispitivanja pravnog pravila. *Konstatujući da je pravo zbiljska socijalna pojava, i da kao takvo ne može biti iscrpljeno u normi ili pravilu, ukazano je na pravni odnos kao osnovni elemenat pravnog sistema. Zakoni građanskog svijeta nastoje da mistifikuju pravnih karakter socijalnih odnosa, pa je zato potrebno apostrofirati da je pravo upravo taj sistem, a ne ti zakoni.* U materijalnoj stvarnosti odnosu pripada primat nad normom. Istovremeno pravni odnos između aktera jeste samo druga strana odnosa između proizvođača rada koji su postali roba. Osnovna pretpostavka uz koju sve konkretne norme imaju smisla jeste postojanje robno novčane ekonomije. Samo uz tu pretpostavku pravni akter ima svoj materijalni supstrat, koji zakon ne stvara, nego zatiče. *Ekonomski odnos u svom realnom kretanju postaje izvor pravnog odnosa, koji se najprije rađa u momentu spora. Državna vlast donošenjem normi unosi u pravnu strukturu jasnost i postojanost, ali ona nije njena pretpostavka, jer pravna struktura ima njen supstrat u odnosima proizvodnje.* Otuda se

rezultira da za analizu pravnog odnosa i njegove najprostije forme da nije potrebno polaziti od pojma norme kao spoljašnje autoritativne zapovjesti. Potrebno je da se kao osnova analize uzme takav pravni odnos čiji je sadržaj dat samim ekonomskim odnosom i u stavu da je zakonska forma jedan od posebnih slučajeva. Samo kao socijalni odnos pravo je, manje ili više, sposobno da osjeni svaki drugi socijalni odnos ili da istom oblikuje njegovu specifičnu formu.

Funkcija i svrha prava zavisi od karaktera socijalnog poretka. Pravo kao medij socijalne regulacije omogućava nesmetano kretanje i dinamiku društvene proizvodnje i reprodukcije, koja se u društvu robnih proizvođača najčešće vrši putem ugovora, pa su otuda nužna pravila, sudovi i ostalo. *Zbog toga se forma prava ne može razmatrati samo ideološki, kao što se to često čini u građanskom društvu, gdje forma prava dobija univerzalno značenje, odnosno zaštita klasnog interesa eksploatatora vrši se kao zaštita apstraktnih načela pravne subjektivnosti. I to je jedan od razloga zbog koga je građansko pravo najrazvijenije pravo uopšte. Princip pravne subjektivnosti realno djeluje u građanskom društvu. Pobjeda tog principa rezultat je juridizacije ljudskih odnosa, do čega dolazi s razvojem robno novčane odnosno kapitalističke ekonomije. Uz to idu i druge objektivne promjene: razvoj i univerzalizacija privatne svojine, njena dinamičnosti i mobilnost, odvajanje političke od ekonomske moći etc.* Kako se odnosi među ljudima pretvaraju u odnose aktera prava, razvija se i pravna nadgradnja, sa svim njenim karakteristikama. Ta pravna nadgradnja je zbog toga definisana karakterističnim obolom građanskog privatnog prava. Otuda je pravilan metodološki stav dijalektike da razvijene i potpune pravne forme, kakva je ona u kapitalizmu, omogućava i pojednostavljuje ispitivanje nerazvijenih i početnih formi u arhajskim društvima.

Refleksiji odnosa ideologije i prava posvećivalo se dosta pažnje u sovjetskom pravu 20tih godina. Sredinom datog istorijskog perioda vođenja je inspirativna diskusija među sovjetskim marksistima o problemu ideologije uopšte. Na žalost, od tada je malo učinjeno na razdradi teorije nadgradnje i pojedinih formi socijalne svijesti, a posebno u pogledu objašnjavanja korelacije ideologije i prava. Utoliko je veće značenje pokušaja Pašukanisa da postavi i riješi ovaj posljednji problem, bez obzira na to što rezultati njegovog nastojanja ostali nedovršeni. Pašukanis je bio u pravu kada je, proučavajući *pravo kao jedan od oblika*

socijalne svijesti (ideologije) postavljao sovjetskim marksistima tri zadatka u proučavanju i spoznavanju prava: prvo, objasniti specifičan odnos pravne nadgradnje i produkcionih odnosa; drugo, utvrditi one specifične karakteristike koje izdvajaju pravo iz niza drugih oblika ideološke nadgradnje (religije, morala, filozofije etc.); i treće, prikazati u oblasti pravne forme proces istorijskog, odnosno dijalektičkog razvoja prava u vezi sa razvojem produkcionih snaga i produkcionih odnosa. Pravo je zaista kao socijalna pojava veoma opterećeno ideološkim naslagama i Marks je, nema sumnje, korektno postupio kada je proučavanju društva pristupio sa stanovišta ekonomske nauke. Međutim, marksistima koji se bave problemima prava pozivanje na ideološku prirodu prava i dokazivanje da pravne kategorije namaju nikakvog drugog značenja osim ideološkog ne može biti polazna osnova. Kao što naglašava Pašukanis, uviđanje ideološke prirode ovih ili onih pojmova ne oslobađa nas dužnosti otkrivanja objektivne stvarnosti koja postoji i realno, a ne samo u svijesti. Ideološka priroda pojma ne ukida realnost i materijalnost onih odnosa koje taj pojam artikuliše. Teoretičari sovjetske teorije prava 20tih godina su smarali da je zadatak opšte teorije prava u odnosu prema pravnoj ideologiji sastoji u tome da se pravo spoznaje kao određena istorijska forma socijalne svijesti. Isto tako, da se spozna interakcija pojedinih momenata i aspekata u kojima nam se pravo predstavlja kao društveni odnos, zatim kao pravna ideologija, i na kraju kao najviši stepen razvoja pravne ideologije – sistem pravila. Teoretičari sovjetske teorije su u pravu kada naglašavaju da pravna ideologije nije samo ideološki refleks nego i neophodna strana ekonomskog odnosa. Marks je pisao da socijalni odnosi postaju u jurisprudenciji pojmovima, odnosno slobodnim pojmovima, a ekonomska nužnost se reflektuje u izvrnutom obliku kao pravna sloboda. Otuda, teorijskom analizom treba odvojiti istorijski proces od ideološkog procesa povezanog sa njim, i materijalne odnose od njihovih pravnih izraza. *Pravni odnosi mogu biti istovremeno i društveni, potpuno realni odnosi, ali i forma socijalne svijesti.* Marks u „Ranim radovima“ piše: moj odnos prema mojoj sredini jeste moja svijest životinja se ne odnosi ni prema čemu. Društvena svijest se, dakle, realizuje u odnosima učesnika društvenih procesa. U vezi s tim teoretičari sovjetske teorije prava zaključuju *da pravo kao poredak društvenih odnosa nije samo nadgradnja nego istovremeno i forma ekonomskog sadržaja; ono je ideološka forma ekonomskog sadržaja jer je kao poredak društvenih odnosa dobio određeno istorijsko reflektovanje u društvenoj svijesti socijalnih grupa.* Ali, ako želimo da oblikujemo kritiku opšte teorije prava kao nastavak

marksističke kritike političke ekonomije, trebamo se baviti u prvom redu formama prava, a ne ekonomskim sadržajem i tada u prvi plan razmatranja dolazi pravna ideologija. Ideološku formu moguće je razmatrati kao nešto različito od sadržaja i proizvedeno od njega s tačke gledišta njenih specifičnih elemenata i tada imamo pravnu nadgradnju (pravnu ideologiju). Ako se uzme u obzir, onda je pravednost ili opšta ideja prava samo normalni materijalni društveni odnos date epohe preveden na pravni jezik.

Među teoretičarima prava postoji globalna saglasnost da još nije napisana sadržajna i konzistentna marksistička teorija prava. Pored Marksove i Engelseve kritike Hegelove filozofije prava, rudimentarni tragovi teorijskih diskusija o pravu razbacani su u Marksovim i Lenjinovim manuskriptima ne mogu se dovesti u koherentnu cjelinu, a i kada se to pokušavalo, nije dobijena sistematična i potpuna teorija. Neophodno je, u stvari, pristupiti saznavanju prava upotrebom dijalektičkog metoda saznavanja socijalnih pojava i procesa. Najpotpuniji do sada učinjeni poduhvat u datom smjeru predstavlja sovjetska teorija prava 20tih godina. Sasvim je prirodno što je takva teorija nastala tamo i tada, ali činjenica da se ona dinamički i turbulentno razvijala svega deset godina da bi potom, uporedo sa snaženjem moći i uloge Staljina, bila kritikovana, potiskivana i konačno nasilno likvidirana, ima posebno značenje ne samo za istoriju marksističke socijale doktrine, nego i za renesansu jednog novog demokratskog projekta uopšte. *Razmatrajuci problem odumiranja prava sovjetska teorija prava utvrđuje da se ukidanjem klasa ukidaju i osnovi na kojima se zasniva nejednakost medju ljudima, manifestovana kao nejednakost klasa. A pravo je dokaz nejednakosti. Dakle, ukoliko se radi o pravu kao sistemu klasnih pravila, utoliko se moze govoriti o njegovom odumiranju. Ne radi se o ukidanju svih pravila ponasanja, nego samo klasnih, onih koja onemogućavaju klasnu vladavinu i eksploataciju zasnovanu na privatnoj svojini nad sredstvima za proizvodnju.*

Literatura:

1. Ljubomir Tadić, Filozofija prava, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996.
2. Džinić Firdus, Sovjetske teorije prava, Globus, Zagreb, 1984.
3. Muslija Muhović, Filozofija prava, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2008.
4. Stučka, P.I.; Pašukanis, J.B.; Razumovski, I.; Višinski, A.J.; Sovjetske teorije prava, Globus, Zagreb, 1984.